

تبیین عوامل مؤثر بر فضای کالبدی سکونتگاه و معماری مسکن مبتنی بر گفتار امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه

حامد حیاتی*

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۴

نوع مقاله: پژوهشی - ۸۰-۶۱

چکیده

با اینکه اصول اسلام، حقایقی است ثابت و تغییرناپذیر که برای همه زمان‌ها وضع شده، ولی فروع زیاد بوده و اجتهاد ضرورت دارد. از آنجا که معماران باید از اصول ثابت و کلی نظری، اصول اعتباری و نسبی و عملی را که وابسته به شرایط زمان و مکان است استنباط نمایند، اصل مهمی تحت عنوان «اصل اجتهاد هنری» برای مضبوط کردن این استنباط مطرح می‌شود که میتواند متضمن خلق آثاری بدیع و در عین حال اصیل در حوزه معماری باشد. این پژوهش با هدف تبیین مفاهیم مؤثر بر فضای کالبدی سکونتگاه و معماری مسکن در سخنان گوهر بار امام علی^(ع) و امکان کار بست آن در دوره معاصر تدوین شده است. برای تبیین سخنان امام علی^(ع) به کتاب نهج البلاغه استناد گردیده است. با بررسی تمامی متن نامه‌ها، حکمت‌ها و خطبه‌ها ۱۴ مورد (موضوع) مؤثر بر فضای کالبدی سکونتگاه و معماری مسکن تشخیص داده شد. پرداختن به این مسئله با استفاده از روش ترکیبی انجام شده است؛ به این ترتیب که پس از گردآوری داده‌ها با روش اسنادی-کتابخانه‌ای، تحلیل آنها با روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است و سپس یافته‌های پژوهش با استفاده از روش استدلالی منطقی استخراج شده است. طبق این یافته‌ها اصولی چون رعایت حق مهمان، تأکید به حق همسایگی، توصیه به حق زن، توجه به حق فرزندان، رعایت حریم، توصیه به حسن همجواری، توجه به قناعت، مکان‌یابی مسکن، تأکید به وحدت و هماهنگی، توجه به حقوق ساخت‌وساز، رعایت مسایل اقلیمی، تأکید به تعادل، توصیه به نظم و بهره‌گیری از عناصر طبیعت به عنوان عواملی مؤثر بر کالبد فضای سکونتگاه و معماری مسکن در کلام امام علی^(ع) است. با بررسی‌های به عمل آمده بالاترین میزان توجه و مؤثر بر فضای سکونتگاه و حوزه معماری مسکن در کلام امام علی^(ع) در نهج البلاغه مربوط به اهمیت و سفارش به همسایه و روابط همسایگی است که باید مورد توجه برنامه‌ریزان و متولیان امور شهری قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: نهج البلاغه، امام علی^(ع)، شهر، مسکن، روابط همسایگی.

مقدمه

معارف نهج البلاغه اصولی را مطرح می‌کند که این اصول بایستی در تمام شئون زندگی انسان و از جمله فضای شهر و محیط زندگی لحاظ شود. با ژرفکاوی آموزه‌های نهج البلاغه، نکات مهمی راجع به برخی از فضاهای زیست انسان قابل استنباط است که مسکن در این خصوص دارای جایگاهی ویژه است؛ به نحوی که این آموزه‌ها اشارات متعددی (اعم از اشارات مکنون یا صریح) به این موضوع کرده‌اند. لیکن این ظرفیت متون دینی، تاکنون به‌طور شایسته در مجامع علمی معماری مورد توجه قرار نگرفته است. همان‌طور که از آیات قرآن و احادیث بر می‌آید؛ مسکن مناسب باید شرایطی داشته باشد که بتواند فراهم‌آورنده آرامش و آسایش برای ساکنان خویش باشد (امین‌پور و حیاتی، ۱۳۹۶: ۴۷-۶۰). اگر برای مسکن به‌صورت عام شرایط و خصوصیات بر مبنای آموزه‌های اسلامی تدوین شود؛ می‌توان با تطبیق این خصوصیات بر زمان‌ها و مکان‌های مختلف، تصمیم صحیح و مناسب را در طراحی و ساخت خانه مطلوب اتخاذ نمود (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۶۸). به عبارتی دیگر جامعیت آموزه‌های اسلامی صفت بی‌زمانی و بی‌مکانی آنها این تعالیم را به‌صورت اصولی لایتغیر مطرح می‌نماید (نقی‌زاده، ۱۳۷۷: ۵۰). اسلام از ادیان و مکاتبی است که در محیط شهری نضج یافته و نسبت به شهرنشینی نظری کاملاً مساعد و تشویق‌آموز دارد، و از سویی دیگر نسبت به جمع و جماعت نیز التفاتی خاص دارد، بنابراین نمی‌تواند نسبت به موضوعات مختلف مرتبط با شهر و سکونتگاه بی‌تفاوت باشد (نقی‌زاده، ۱۳۹۰: ۲). نهج البلاغه پس از قرآن کریم، جامع‌ترین میراث ارزشمند جهان اسلام بوده و منشور همه‌جانبه خدانشناسی، انسان‌پروری، هدایت اجتماعی و سیاسی است که جهان‌بینی عرفانی و سلوک اجتماعی را تبیین می‌کند.

اندیشه و آموزه‌های نهج البلاغه در باب شهر و سکونتگاه دارای ویژگی‌های منحصر به خود است که حصول آنها می‌تواند سبب رسیدن به حیات طیبیه و کمال مطلوب در فضاهای زیستی بشر و موقعیت توأمان مالی و معنوی شهروندان گردد. با توجه به موضوع این جستار، نویسنده در پی فهم راهبردها و عوامل مؤثر بر فضای شهری و تبیین چارچوب معماری مسکن براساس بررسی متن خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه است. در واقع، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که از دیدگاه حضرت علی^(ع) عوامل مؤثر بر فضای کالبدی شهر و معماری مسکن براساس متن نهج البلاغه کدام است؟ لذا در این پژوهش پس از بیان مبانی مرتبط با موضوع، تلاش می‌شود که با بهره‌گیری از گفتار حضرت علی^(ع) در نهج البلاغه توصیه‌هایی که در آن محتوایی زیست مسلمانان و اصول معنایی و کالبدی مسکن مستتر است، را جست‌وجو نماید. توجه به اصول شهرسازی و به‌طور خاص معماری مسکن در اسلام و تطابق آن با شرایط جهان امروز در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و رفتاری ضروری به نظر می‌رسد. این اصول در منابع دینی همچون قرآن کریم و کتاب نهج البلاغه و دیگر کتب روایی قابل استناد و استنباط است. نهج البلاغه حاوی کلام گهربار و زیبای امام علی^(ع) است که هیچ‌گاه از جلوه و فروغ آن در گذر زمان کاسته نمی‌شود. این مجموعه حاوی چندین ویژگی مهم و اساسی است از جمله، زیبایی همه‌جانبه آن یعنی فصاحت و بلاغت، شیوایی و ترکیبات زیبای ادبی؛ اما جنبه‌های مفهومی و معنایی و نگاه دغدغه‌مندانه امام علی^(ع) به فضای شهری همراه با معانی بی‌شمار آن، رویکردی است که در جاهای مختلف نهج البلاغه بیان شده است. ضرورت این تحقیق بدین سبب است که فرازهای مختلف این کتاب گرانقدر را با رویکرد معماری و شهرسازی که سایر

پژوهش‌ها به آن اشاره‌ای نداشتند توجه و کنکاش کند. بررسی سخنان گهربار امام علی^(ع) پیرامون فضای شهر و حوزه معماری سکونتگاه می‌تواند آموزنده و راهگشای زیست بشریت در کنار آموزه‌های دیگر این کتاب ارزشمند باشد.

پیشینه تحقیق

از جمله مطالعات دینی اخیر در حوزه معماری و شهرسازی اسلامی می‌توان به کتاب‌های «مسکن اسلامی؛ تبیین راهبردها و راهکارهای مطلوب معماری مسکن» (حیاتی، ۱۴۰۳)، کتاب «سیمای مسکن اسلامی» (قرائتی، ۱۳۹۳)، کتاب «شاخص‌های معماری و شهرسازی اسلامی» (قربانی، ۱۳۹۳) و «معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگی اسلامی» (محمد منان ریسی، ۱۳۹۹)، کتاب «ویژگی‌های شهر از منظر نهج‌البلاغه» (قبادی، ۱۳۹۵) اشاره کرد.

اکثر مطالعات در حوزه مسکن با موضوع محرمیت در آموزه‌های اسلامی پژوهش‌های مفصلی انجام گرفته شده است. محققین معماری و شهرسازی اسلامی نیز در آثار و تألیفات خویش، محرمیت و حریم خصوصی را به‌عنوان مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی مورد تحلیل و تفسیر قرار داده‌اند و به بررسی این مفاهیم در مصادیق مختلف اسلامی از جمله خانه‌ها پرداخته‌اند. وجه تمایز این پژوهش به‌عنوان نوآوری نسبت به دیگر مطالعات انجام شده در این است که پژوهش‌های اشاره شده در حوزه مسکن اسلامی به‌طور عام و بعضاً به‌صورت اختصاصی پرداخته‌اند و کمتر تحقیقی بر اصول معماری مسکن با تمرکز به سخنان امام علی^(ع) در نهج‌البلاغه پرداخته است، لذا در این پژوهش سعی شده است به این خلاء پرداخته شود.

جدول ۱. پیشینه تحقیق در حوزه موضوع

موضوع	نویسندگان	مسئله تحقیق	تحلیل
تبیین مکان‌یابی خانه در واحد همسایگی با تکیه بر آیات قرآن کریم	وثیق و همکاران (۱۳۹۱)	شناخت ابعاد همسایگی با تکیه براساس آموزه‌های قرآنی	مکان در اسلام دارای دو مفهوم همزمان مادی و معنوی است و تنها در تعادل این دو مفهوم است که مکان اسمی پدید می‌آید.
بازشناسی مؤلفه‌های هویتی مسکن سنتی براساس آیات قرآن و روایات معصومین ^(ع)	اخوت و همکاران (۱۳۹۱)	چیستی هویت دینی در مسکن سنتی براساس آموزه‌های اسلامی	نتایج این مقاله نشان می‌دهد که الگوهای هویت دین ابتدا در ساختار شکل می‌گیرند سپس در محیط قوام می‌یابند و در نهایت پیوندهایی معنایی متعالی می‌گردانند.
سطح‌بندی شهر در کلام پیامبر (ص)	ستاری و همکاران (۱۳۹۰)	پژوهش حاضر در جست‌وجوی مباحث شهری در کلام پیامبر (ص) است.	بالاترین میزان توجه به مباحث شهری در کلام پیامبر (ص) در متن نهج‌الفصاحه مربوط به اهمیت و سفارش به همسایه و روابط واحد همسایگی در فضاهای شهری است.
بررسی تطبیقی ابعاد حریم در مسکن سنتی و معاصر با استفاده از مدل تحلیلی BDSR	اخوت و همکاران (۱۳۹۲)	چیستی ابعاد حریم در آموزه‌های اسلامی و تطبیق آن با خانه‌های سنتی و معاصر یزد	در این مقاله با ارایه مدل BDSR به بررسی حریم فضایی می‌پردازد و در خانه‌های سنتی به مراتب ابعاد حریم نسبت به خانه‌های معاصر یزد رعایت شده است.

موضوع	نویسندگان	مسئله تحقیق	تحلیل
بازخوانی سازمان فضایی خانه براساس متون اسلامی	لبیب‌زاده و همکاران (۱۳۹۴)	پژوهش حاضر در جست‌وجوی چگونگی تأثیرگذاری روابط خانواده در اسلام بر روابط میان عرصه‌های عمومی، نیمه‌عمومی و خصوصی و استقرار فضاهای درونی خانه و تطبیق آنها با نظریه‌های رایج در تبیین این روابط فضایی است.	تحقق روابط خانوادگی در اسلام نیازمند تحول در سازمان فضایی خانه و تغییر در سبک زندگی است که می‌تواند تجلی ارزش‌های فرهنگی مدنظر اسلام را در جامعه به‌دنبال داشته باشد.
تأثیر اصل حریم زنان بر معماری خانه‌های ایرانی براساس آموزه‌های اسلامی	حیاتی و همکاران (۱۳۹۶)	آیات و روایات اسلامی چگونه بر ایجاد اصل محرمیت برای زنان در خانه تأکید دارند و نمود اصل محرمیت در فضاهای خانه چگونه است؟	اصل محرمیت در کالبد بنا به‌صورت بصری و عدم اشراف تجلی می‌یابد و از طریق سلسله‌مراتب و درون‌گرایی ایجاد می‌شود. معماران در گذشته با استفاده از این راهکارها، محرمیت در بنا را نه تنها برای زنان بلکه برای اهل خانه نیز تأمین می‌کرده‌اند.
مبانی احقاق حقوق شهروندی در نهج‌البلاغه	پاکشیر و همکاران (۱۳۹۸)	توصیه‌های حضرت علی (علیه‌السلام) در باب حقوق شهروندی کدام است؟	حضرت علی (علیه‌السلام) در باب حقوق شهروندی به اصولی چون وحدت، انصاف، مسئولیت‌پذیری، قانون‌مداری، مهرورزی و مشارکت آگاهانه مردم تأکید دارند.
بررسی تطبیقی مفهوم حریم در خانه‌های کشورهای اسلامی حوزه خاورمیانه (مطالعه موردی: خانه‌های اصفهان، صنعاء، دمشق)	امیدواری و همکاران (۱۴۰۱)	چگونه مفاهیمی مانند «حریم» متأثر از بوم و فرهنگ، در خانه‌های کشورهای اسلامی تجلیات متفاوتی پیدا می‌کند؟	آزمون فرضیه پژوهش نشان می‌دهد بوم منطقه نقش بسیار مهمی در ظهور تجلیات مختلف حریم‌ها داشته است و میزان این حریم‌خواهی نیز در مناطق مورد مطالعه تفاوت بوده است.

مبانی نظری

باش و خانه، منزل و بیت، سکونت و مقام، جای آرام معنا شده است. در رابطه با واژه مسکن واژه‌های بسیاری وجود دارند که مترادف با آن به‌کار می‌روند. واژه‌هایی نظیر بیت، منزل، کاشه، سرا و... به جای مسکن مورد استفاده قرار می‌گیرند. ریشه‌یابی این کلمات نشان می‌دهد معنای لغوی برخی از این کلمات با یکدیگر تفاوت دارد ولیکن استفاده آنها در بین عامه مردم معمول شده است. برای واضح‌تر شدن معنای این واژه‌ها معنای این کلمات در لغت‌نامه دهخدا مورد بررسی قرار می‌گیرد. مسکن از

مسکن بر وزن مفعّل، اسم مکان از ریشه عربی «سکن» به معنای آرامش و سکون است که به معنای محل آرامش و سکون است و در اصطلاح به مکانی می‌گویند که انسان در آن زندگی می‌کند. واژه مسکن یعنی جایی که آدمی در آن سکنی می‌گزیند تا به سکینه دست یابد و این همان تعریف خانه است. در واقع مسکن، همان خانه است و هر دو یک مکان را معرفی می‌نمایند (بمانیان، ۱۳۹۱: ۲۰). در فرهنگ لغت‌نامه دهخدا معنای لغوی مسکن به معناهایی چون: جای

مهمترین نعمت‌هایی است که تا آن نباشد دیگر امکانات برای بشر گوارا نخواهد بود. خانه، محیطی است که انسان می‌تواند از طریق آن اصلی‌ترین نیازهای فردی و اجتماعی خود را برآورده سازند. حضرت علی^(ع) فرموده‌اند: **إِعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُتَّقِينَ ذَهَبُوا بِعَاجِلِ الدُّنْيَا وَ آجَلِ الْآخِرَةِ فَشَارَكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ وَلَمْ يُشَارِكُهُمْ أَهْلُ الدُّنْيَا فِي آخِرَتِهِمْ سَكَنُوا الدُّنْيَا بِأَفْضَلِ مَا سَكِنَتْ...** (نهج البلاغه، فراز دوم، نامه ای بندگان خدا، بدانید که تقوایندگان هم از این دنیای زودگذر و هم از آخرت که می‌آید بهره گرفتند، با مردم دنیا کارهای دنیوی شریک شدند، ولی مردم دنیا با ایشان در کارهای اخروی شریک نشدند، پرهیزگاران در بهترین وجه در خانه‌های دنیا سکونت کردند. از نظر اسلام، انسان باید در شرایطی زندگی کند که بتواند بهتر عبادت کند و خود را برای زندگی اخروی

آماده نماید؛ این‌گونه نیست که فرد پرهیزگار حتماً باید در جایی تنگ و تاریک و محروم از امکانات زندگی کند. قرآن کریم آن لذتی را حرام کرده که آرامش را از آدمی می‌گیرد و برای او بدبختی و نگرانی به دنبال می‌آورد. **أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا الدُّنْيَا دَارٌ مَجَازٌ وَ الْآخِرَةُ دَارٌ قَرَارٌ فَخُذُوا مِنْ مَمَرِكُمْ لِمَقَرِّكُمْ** (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۳). دنیا خانه عبور است، باید برای خانه دائمی وسیله و امکانات برداشت و از جای ناپایدار برای مکان جاویدان استفاده کرد. با توجه به نیاز انسان به کسب آرامش درونی و امنیت اجتماعی، قرآن کریم مواردی چون همسر، شب، خواب و در مراحل بالاتر، ایمان و تقوای الهی را موجب آرامش دانسته (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۴: ۲۱۵-۲۳۶)، که بعضی از آنچه باعث آرامش انسان می‌شود در خانه وجود دارد (سوره مبارکه نحل، آیه ۸۰) و بعضی دیگر وابسته به شرایط زمان و مکان، بستر آنها در خانه شکل می‌پذیرد.

جدول ۲. کلمات رایج مترادف با واژه «مسکن» در «زبان فارسی» با توجه به فرهنگ دهخدا.

بیت: محل بیتوته در شب.	جا: کلمه‌ای که مطلق مکان است	جای باش: سرا و منزل و مکان	جایگاه / جایگاه: مکان استقرار.
سرا: منزلگاه، بنای عالی و بارگاه.	دار: خانه، محل سکونت، مطلق درخت را گویند، شتر بسیار شیردهنده.	دهکده: خانه واقع در ده.	ریع: سرا و اطراف خانه فرود آمدنگاه.
کازه: خانه‌ای که به‌عنوان سایبان از تخته سازند.	شم: خانه زیرزمینی و کاروانسرا	قرارگاه: جای استراحت و آرامش.	کار: خانه داخل زمین و خانه ساخته شده از چوب و نی
کاشه: خانه‌ای که بر کنار کشت و زراعت سازند.	کاژه: منزل و مقام و کمین‌گاه صیاد.	کاشان: منزل زمستانی و کاشانه.	کاشانه: خانه کوچک و محقر آشیانه مرغان.
کهنبار: به‌معنای منزل و بیت و بارگاه	کاط: کاشانه و خانه کوچک و محقر.	کبس: خانه گلی	کد: یا کت به‌معنای تخت، ده و دهکده است.
مبَاءه: جای باش، منزل و جای آرامش	مابد: جا و مکان و مسکن.	مان: به‌معنای سرا و مسکن و ماندن از ریشه آن است.	مأوا: جایگاه جای بودن، جای سکونت و اقامت.
معان: جایگاه، جای باش و حیات	مَتَوَا: جای آرام، قرارگاه و جای حیات	مَحَط: موضع و منزل، جای فرود آمدن.	مسکن: جای سکونت، جای باش و بقاء
متقله: منزل و فرود آمد نگاه.	مقام: اقامت و قیام و جای ایستادن است.	مکان: معنی مطلق جا، موضع بودن چیزی.	منزل: اقامت موقت، محل خوابیدن و آرامش.
موضع: جای، محل، مفهوم مطلق جا.	موقع: جای و جایگاه افتادن، جای واقع شدن چیزی		

مفهوم و ساختار کلی سکونت از منظر آموزه‌های اسلام و اندیشمندان

با گسترش دین اسلام در سرزمین‌های مختلف و ارزش‌های برآمده از جهان‌بینی آن، تغییراتی در ساختار اجتماعی و کالبدی سکونتگاه‌های تحت حاکمیت آن ایجاد گردید (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۵).

مسکن مسلمان به‌عنوان جزئی از شهر براساس نیازهایش دارای دو بعد است: یک بعد او به سمت نیازهای معنوی و بعد دیگر او به سمت نیازهای مادی حرکت می‌کند. مسکن اسلامی نیز فراتر از یک واقعیت عینی است و با فطرت آدمی ارتباط دارد و پاسخگوی نیازهای اساسی مادی و معنوی است. به عبارت دیگر اصل، رسیدن به کمال مطلوب الهی است که در نهاد انسان‌ها فطرتاً وجود دارد، معمار و سازنده بنا در ساخت مسکن هدفی جز پرستش نداشته و این اشاره‌ای به آنکه معمار مسلمان ساخت را امری آیینی می‌داند، است (سوره بقره، آیه ۱۲۷). در حقیقت اگر هدف از ساخت مسکن ارتقاء و کمال انسانی به سمت خدا باشد خدا نیز در این امر او را رهبری می‌کند (سوره حج، آیه ۲۶). خانه فارغ از ظواهر و پیرایه‌های آن، خواه کاخ باشد خواه کوخ، نعمتی الهی است که انسان را می‌بایست به ذکر الهی سوق دهد (اعراف، آیه ۷۴). خانه خود وسیله بوده و هدف محسوب نمی‌شود.

اگر مسکن باعث دوری از یاد خدا و جایگاه انسانی باشد از ارزشی برخوردار نیست (توبه، آیه ۲۴ و سوره قصص، آیه ۵۸). در حقیقت معمار مسلمان با بهره‌گیری از هویت دینی و اعتقادی که محدود به زمان و مکان خاص نیست، فضایی را خلق می‌کند که بازتاب اندیشه‌های خویش باشد و به نیازهای درونی افرادی که در آنجا زندگی می‌کنند توجه کند. به‌عنوان مثال مسکن سنتی همواره براساس عقاید مذهبی ساکنین

آن خلق می‌شد و معمار مسلمان تا حد امکان به اصول، قواعد و روش‌های احداث خانه در آیات و احادیث توجه می‌نمود و لذا اثری که خلق می‌کرد بر مبنای آن الگوها شکل می‌گرفت و همواره روح دینی در مسکن سنتی جریان می‌یافت (اخوت، ۱۳۹۰: ۶۷).

در اندیشه راپاپورت میل به اسکان گزیدن از ویژگی‌های زیربنایی رفتار انسان است. به گفته او مسکن تنها یک ساختار نیست بلکه نهادی است که برای پاسخگویی به مجموعه‌ای پیچیده از اهداف ایجاد می‌شود. هدف اصلی مسکن به وجود آوردن محیطی سازگار و منطبق بر روش زندگی انسان است. علاوه بر تأمین نیازهای فردی، مسکن باید قادر به برآورده ساختن نیازهای اجتماعی انسان نیز باشد (راپاپورت، ۱۳۸۲: ۶۴). به گفته او خانه بیش از آنکه ساختاری کالبدی باشد نهادی است با عملکردی چندبعدی متأثر از اجتماع، فرهنگ، آئین مذهبی، اقتصاد و شرایط محیطی، و از آنجا که ساخت «خانه» خود امری فرهنگی است، شکل و سازمان آن نیز، متأثر از فرهنگی است که خانه محصول آن است. سنت محلی یا فرهنگی ارتباط مستقیمی با فرم‌های فیزیکی یک فرهنگ داشته و به عبارتی این دو لازم و ملزوم یکدیگرند (راپاپورت، ۱۳۸۲: ۶۸).

راپاپورت معتقد است که از گذشته‌های بسیار دور، خانه برای انسان چیزی بیش از سرپناه بوده و جنبه‌های معنوی و مذهبی در همه مراحل ساخت خانه تا استقرار در آن و استفاده از آن کاملاً مشهود است. همچنین به اعتقاد او عامل فرهنگ و درک انسان‌ها از جهان که شامل اعتقادات مذهبی، ساختار اجتماعی قبیله و خانواده، روش زندگی و همچنین شیوه ارتباطات اجتماعی افراد است، نقش مؤثری در مسکن و سازمان تقسیمات فضایی آن داشته است (براتی، ۱۳۸۲: ۲۵).

دیدگاه گیفورد خانه‌ها را منطبق بر فرهنگ‌ها بوده و انتظام فضائی آنها، نشان‌دهنده روابط اجتماعی افراد ساکنش می‌باشد. در بررسی فرم خانه در هفتاد و سه فرهنگ مختلف مشاهده گردید که میزان تقسیم‌بندی فضای داخلی خانه بستگی به میزان پیچیدگی اجتماعی-سیاسی در آن فرهنگ دارد. به گفته گیفورد: «کاشانه (خانه) مهم‌ترین مکان در زندگی ماست. معمولاً کاشانه (خانه) مهم‌ترین پناهگاه از تنش‌های مرتبط با کار، مدرسه یا زندگی روزمره است. شش مشخصه کاشانه عبارتند از: پناهگاه، نظم، هویت، همبستگی و معنویت، محافظت از گرما و مناسب بودن فیزیکی. امکان دارد که مکانی برای سکونت داشت ولی در عین حال بدون کاشانه بود. یک فرد بی‌خانمان احتمالاً طی مراحل بی‌کاشانه می‌شود. در مرحله اول، حمایت خانواده از بین می‌رود و سپس دوستانش را از دست می‌دهد» (گیفورد، ۱۳۷۷: ۷۲-۷۵). شولتز معتقد است، «خانه یکی از عینی‌ترین مراکز در دنیای شخصی بشر است. خانه به صورت مرکزی برای وجود بشر در می‌آید. یعنی محلی که کودک در آنجا یاد می‌گیرد و وجود خود را در دنیا می‌یابد و یعنی مکانی که بشر از آنجا راه می‌افتد و باز به آنجا باز می‌گردد» (شولتز، ۱۳۵۳: ۵۳). شولتز در کتاب «معماری: معنا و مکان» بیان می‌کند «محیط تنها در صورتی به محیط اجتماعی با معنایی مبدل می‌شود که امکاناتی غنی در تعین هویت به ما ارزانی دارد. این وظیفه معمار است که به فضاها فرمی بدهد که با آن، آنها محتوای لازم را دارا شوند برای نمونه این معمار است که خانه را به گونه‌ای که امنیت و آرامش را فراهم آورد، طراحی می‌کند» (شولتز، ۱۳۸۲: ۵۳). کوپر خانه را همچون نمادی از خود می‌داند. به اعتقاد او خانه بازتابی است از اینکه انسان خود را چگونه می‌بیند. به اعتقاد او

در اندیشه هایدگر، «سکنی گزیدن به معنای در آرامش قرار گرفتن است. یعنی در حوزه آزادی در آرامش درون، هر چیز را در سرشتش حفظ می‌کند. ویژگی بنیادین سکنی گزیدن که سکونت را در کل گستره‌اش اشاعه می‌دهد، نگهداری و محافظت است» (هایدگر، ۱۳۸۱: ۹). هایدگر به مترادف بودن مفاهیم سکونت و بودن اشاره می‌کند و تفکر در پدیده سکونت و مسکن را امری ضروری می‌داند و می‌گوید تنها زمانی سکونت تحقق خواهد یافت که ساختن و تفکر کنار هم قرار گیرند و بخشی از سکونت شوند (هایدگر، ۱۳۸۱: ۲۴).

او مقیم بودن و حضور داشتن در جایی را متفاوت از سکونت داشتن در آن دانسته و تأکید می‌کند که در هر مسکنی، سکونت گزیدن روی نمی‌دهد. بنابراین سکونت، کیفیتی است که انسان تنها از طریق ساختن به آن دست می‌یابد ولی نه هر ساختنی و نه هر حضوری. بر همین اساس از دو گونه حضور در فضا یاد می‌کند: اقامت و سکونت. هر دوی اینها گرچه نوعی جای گرفتن در فضا هستند ولی هایدگر معتقد است که تفاوتی بنیادین بین آنها وجود دارد.

اقامت، زمانی اتفاق می‌افتد که انسان در فضاهای دیگری چون محل کار قرار دارد. خود او از مثال راننده کامیون در بزرگراه و یا سرمهندس در نیروگاه استفاده می‌کند.

با این حال او مفهوم سکونت را به عنوان مفهومی عام برای هر نوع فضای مسکونی به کار نمی‌برد بلکه، نوع و کیفیت خاصی از سکونت را مدنظر دارد. او اشاره می‌کند که در این کمبود مسکن امروزی، برای خیلی‌ها داشتن یک فضای مسکونی آرامش‌بخش است، از نظر او ذات سکونت اینست، زندگی بر روی زمین و زیر آسمان، حفاظت از آنها و دریافت رازشان و نه بهره‌کشی از آنها با استفاده از تکنولوژی، یعنی امری که امروزه دارد اتفاق می‌افتد (هایدگر، ۱۳۸۱: ۱۵). از

خانه دو جزء بسیار متفاوت دارد. فضاهای داخلی که متشکل از فضای محصور درونی و خصوصی است و صورت خارجی که فضای باز و بیرونی و عمومی را دربر می گیرد. در این رابطه می نویسد: خانه ممکن است به دو صورت دیده شود: اولی تجلی آشکاری از خود که در این حالت پیام های روانی از خود به سوی نماد عینی خود جاری می شوند و دوم به صورت کشف و

شهود ماهیت خود که در این حالت پیام ها از نماد عینی به جانب خود باز می گردد (کوپر، ۱۳۷۹: ۵۹).

از مجموع نظرات فوق چنین استنباط می شود که چون فضای معماری فرهنگ پذیر بوده است و فرهنگ نیز بر معماری تأثیرگذار است لایه اول وحدت بخش کالبد سکونتگاه و معماری مسکن می تواند ناشی از فرهنگ باشد.

جدول ۳. مقایسه بین آرا و عقاید اندیشمندان در مورد سکونت (مأخذ: نگارنده).

واژگان کلیدی	مفاهیم بررسی شده	توضیحات
مسکن	اسم مکان بر وزن مفعول از ریشه «سکن»	به معنا و محل آرامش و سکون است.
	واژه های مرتبط	خانه، کاشانه، بیت، منزل، سرا، دار، مأوا.
	سکونت	سکونت؛ بیانگر برقراری پیوندی پر معنا بین انسان و محیطی مفروض (تمام فعالیت های فردی، زیستی، اجتماعی و...) است.
	سکونتگاه	فراهم نمودن تمام خدمات و تسهیلات ضروری برای زیست فردی و اجتماعی از قبیل فرهنگ، آموزش، درمان و ... در یک مکان.
مفهوم سکونت در دیدگاه اندیشمندان	از منظر اسلام	مسکن اسلامی خود وسیله بوده، جهت رسیدن به کمال و هدف محسوب نمی شود.
	رأپاپورت	مسکن تنها یک ساختار نیست بلکه نهادی است که برای پاسخگویی به مجموعه ای پیچیده از اهداف ایجاد می شود و ساخت آن خود امری فرهنگی است، شکل و سازمان آن نیز، متأثر از فرهنگی است که خانه محصول آن است.
	هایدگر	سکنی گزیدن به معنای در آرامش قرار گرفتن است. یعنی در حوزه آزادی در آرامش درون، هر چیز را در سرشتش حفظ می کند. ویژگی بنیادین سکنی گزیدن که سکونت را در کل گستره اش اشاعه می دهد، نگهداری و محافظت است.
	گیفورد	خانه ها منطبق بر فرهنگ ها بوده و انتظام فضائی آنها، نشان دهنده روابط اجتماعی افراد ساکنش می باشد. در بررسی فرم خانه در هفتاد و سه فرهنگ مختلف مشاهده گردید که میزان تقسیم بندی فضای داخلی خانه بستگی به میزان پیچیدگی اجتماعی-سیاسی در آن فرهنگ دارد.
	شولتز	خانه یکی از عینی ترین مراکز در دنیای شخصی بشر است. خانه به صورت مرکزی برای وجود بشر در می آید. یعنی محلی که کودک در آنجا یاد می گیرد و وجود خود را در دنیا می یابد و یعنی مکانی که بشر از آنجا راه می افتد و باز به آنجا بازمی گردد.
	کوپر	خانه بازتابی است از اینکه انسان خود را چگونه می بیند. کوپر خانه را همچون نمادی از خود می داند.

روش تحقیق

ماهیت تحقیق، استقرایی و براساس روش تحلیلی-منطقی و میان رشته ای است. رهیافت ما با توجه به سؤال تحقیق به طور غالب از نوع درون دینی و میان رشته ای است. نظر به اینکه مسائل دین پژوهی، چندتباری است و مسائل چندتباری، محتاج روی آورد میان رشته ای است، لذا مسائل دین پژوهی، محتاج روی آورد میان رشته ای

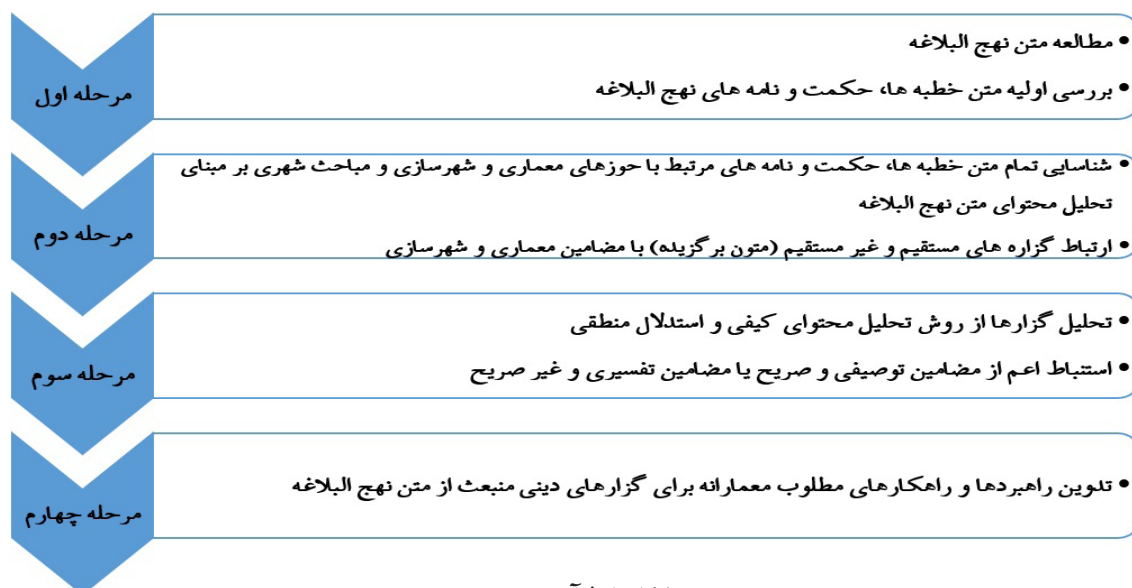
است (قراملکی، ۱۳۸۵: ۳۹۵). روش تحقیق مسائل چندتباری که به موضوع معماری و شهرسازی و حوزه علوم دینی وابسته است، روش تحقیق موضوعات چندوجهی، همانند «موضوع مقاله مرتبط» که به علوم مختلف وابسته هستند روش ترکیبی است. این روش به دنبال یافتن روی آوردی ژرف تر برای به دست آوردن دیدگاه خاصی است، در این روش با چالش و گفت و گوی مؤثر بی رهیافت ها در

پژوهش ارتباط دارند گزینش شده‌اند. سپس جهت تحلیل داده‌های حاصل از گزاره‌های دینی از روش تحلیل محتوای کمی، کیفی و استدلال منطقی استفاده شده است.

به این ترتیب که مضامین گزاره‌ها (تفسیری و یا مکنون) استنباط شده است و سپس با استفاده از استدلال منطقی هر کدام از یافته‌ها مورد بحث قرار گرفته است و در پایان به‌طور خاص راهبردها و راهکارهای معماری مسکن مطلوب ارائه شده است.

جست‌وجوی روی‌آورد و رهیافت جامع‌تر هستند (حاجی یوسفی، ۱۳۸۸). رسیدن به نتیجه مطلوب در موضوعات کثیرالاضلاع و چندوجهی، همانند موضوع این پژوهش که به علوم مختلف وابسته هستند، از برنامه چالش و گفت‌وگوی مؤثر بین دیدگاه‌ها یا مطالعه میان‌رشته‌ای ممکن می‌شود.

در این پژوهش با جست‌وجوی موضوعی در متن نهج‌البلاغه گزاره‌ها و داده‌هایی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با مسئله این

شکل ۱. فرآیند تحقیق

نامه‌ها از امام علی (علیه السلام) در کتاب نهج‌البلاغه چهارده مورد مرتبط با فضای کالبدی شهر و عوامل مؤثر در معماری مسکن تشخیص داده شد که در قالب جدول شماره چهار دسته‌بندی شده‌اند.

بحث و یافته‌ها
موارد مرتبط با فضای کالبدی سکونتگاه و معماری مسکن با استناد بر سخنان امام علی (علیه السلام) در نهج‌البلاغه با مطالعه و بررسی خطبه‌ها، حکمت و

جدول ۴. گزاره‌های مرتبط با مباحث سکونتگاه و معماری مسکن در گفتار امیرالمومنین (علیه السلام) در نهج‌البلاغه

ردیف	متن (خطبه، حکمت یا نامه)	منبع	توصیه‌های معمارانه
۱	حضرت خطاب به علاء بن زیاد که خانه وسیعی داشت توصیه فرمود: ... ان شئت بلغت بها الآخرة: تقری فیها الضیف، وتصل فیها الرحم، وتطلع منها الحقوق مطالعها، فاذا انت قد بلغت بها الآخرة؛ ... در این خانه مهمان‌نوازی کن تا در آخرت نیز چنین خانه وسیعی داشته باشی.	خطبه ۲۰۹	- ارج نهادن به مقام مهمان به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین اصول اخلاقی در اسلام است. - اختصاص دادن فضایی در خانه برای آسایش مهمان به‌عنوان یکی از حقوق افراد است.

ردیف	متن (خطبه، حکمت یا نامه)	منبع	توصیه‌های معمارانه
۲	امام علی (علیه‌السلام) به امام حسن (علیه‌السلام) سفارش می‌فرماید: سل عن الجار قبل الدار؛ پیش از گرفتن منزل درباره همسایه‌ها جست‌وجو و تحقیق کن. امام علی (علیه‌السلام) در آداب اخلاق همسایگی فرمود: از خوش‌همسایگی احوال‌پرسی از همسایه است (حرانی، ص ۸۱)؛ و نیز می‌فرماید: فتعصبوا لخلال الحم من الحفظ للجوار؛ در حمایت از همسایگان تعصب ورزید. حق جوار در اسلام به قدری اهمیت دارد که در وصیت معروف امیرمؤمنان (علیه‌الصلاه والسلام) آمده است: والله الله فی جبرانکم، فانهم وصیه نبیکم، ما زال یوصی بهم حتی ظننا انه سیورثهم؛ خدا را بخدا! درباره همسایگان خود، خوش رفتاری کنید. زیرا آنان مورد توصیه و سفارش پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) شما هستند. ایشان همواره نسبت به همسایگان سفارش می‌فرمود تا آنجا که ما گمان بردیم به زودی سهمیه‌ای از ارث برایشان قرار خواهد داد. امام علی (علیه‌السلام) در فرازی دیگر احترام به همسایگان را از ویژگی پرهیزگاران دانسته و فرمود: لایضار بالجار؛ پرهیزکاران همسایگان را آزار نمی‌رسانند.	نامه ۳۱ خطبه ۱۹۲ نامه ۴۷ خطبه ۱۹۳	- در ساخت خانه کرامت همسایه اهمیت دارد. - عدم فخر فروشی به همسایه و حق شفعه (حق تقدم خرید) از اصول اساسی همجواری همسایگی در نظر اسلام است. - اهمیت فضای همسایگی و حسن رفتار با همسایه. - روابط اجتماعی بهینه در حیطه همسایگی مسکن و محله‌های شهری. - در نظر گرفتن رعایت حق همسایگان حتی همسایگان دور و غیردینی. - در راستای رابطه با همسایه، سامانه اسلام، رعایت اعتماد و پیوستگی اجتماعی به همراه مرزبندی و حریم است. - از مصادیق حقوق همسایه، رعایت ارتفاع و رعایت حقوق اقلیمی و حداقل اشراف است.
۳	حضرت علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: فداروهنّ علی کل حال احسنوا لهنّ المقال، لعلهنّ یحسننّ الفعّال؛ با زنان در هر شرایطی مدارا کنید و با آنان خوش‌گفتار و نیکو سخن باشید تا ایشان هم خوش‌کردار و نیکو رفتار شوند.	نامه ۱۴	- فراهم نمودن فضاها متناسب با نیاز زنان در خانه. - ایجاد اتاق مجزا برای زنان خانه. - طراحی داخلی اتاق زنان با سلیقه بانوی خانه - اهمیت تأمین مسکن مناسب. - فضاهای مسکن متناسب با نیازهای زن و شوهر. - توجه به سکینه و آرامش زن در مسکن. - کمیت و کیفیت مسکن متناسب با مقدار توانایی مرد است.
۴	... أَنْ تُخَالِطَ أَبْيَاتَهُمْ... وَ يَهْ خَانَهُ هَيْشَانِ دَاخِلِ مَشُو... وَ أَكْفَفْ عَلِيَهُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ بِحِجَابِكِ إِيَّاهُنَّ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحِجَابِ أَبْقَى عَلِيَهُنَّ: در پرده حجاب نگاهشان دار، تا نامحرمان را ننگرند، زیرا که سخت‌گیری در پوشش، عامل سلامت و استواری آنان است. حضرت در حکمت ۲۲۳ می‌فرماید: آن‌کس که لباس حیا بپوشد، کسی عیب او را نبیند. نامه ۳۱ امام علی (علیه‌السلام): رعایت پوشش زنان را عامل سلامت و استواری آنان می‌داند: آنان (زنان) را در صدف حجاب درپوشان تا از چشم زخم بلهوسان برهند؛ زیرا دوام امنیت و سلامت زن به پوشش و عفاف اوست	نامه ۲۵ نامه ۳۱ حکمت ۲۲۳	- از هر کاری که موجب شکستن حریم، حیا و حجاب می‌شود، باید دوری کرد. - داشتن حریم برای مسکن. - مصون بودن فضاهای مسکن از نگاه نامحرمان. - تفکیک عرصه خصوصی از عمومی.

ردیف	متن (خطبه، حکمت یا نامه)	منبع	توصیه‌های معمارانه
۵	إِنَّ لِلْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ حَقًّا وَ يُحَسِّنُ أَدَبُهُ وَ يُعَلِّمُهُ الْقُرْآنَ امام عَلَيْهِ السَّلَام (درباره حق پدر و فرزند بر یکدیگر) فرموده است: ... و او را با ادب و آراسته بار آورد، و قرآن را به او بیاموزد.	حکمت ۳۹۱	- مسئول آموزش احکام دین به فرزندان، والدین مؤمن هستند. - کودکان باید پاکدامنی (يُحَسِّنُ أَدَبُهُ وَ يُعَلِّمُهُ الْقُرْآنَ) را از محیط خانه بیاموزند. - زمینه‌سازی محیط خانه (تفکیک محل خواب والدین و فرزندان) برای پاکدامنی، تربیت و آموختن آداب اسلامی. - طبق آیات قرآن محل خواب والدین باید جدا و دور از چشم فرزندان برای (يُحَسِّنُ أَدَبُهُ وَ يُعَلِّمُهُ الْقُرْآنَ) باشد، وگرنه طبق آیات قرآن نیاز به اذن و رعایت ادب نبود. از لوازم تعلیم ادب و پاکدامنی: - مجزا بودن فضای خواب والدین از فرزندان - مجزا بودن اتاق خواب فرزندان از همدیگر. - داشتن حریم برای فضاهای تفکیک‌شده داخلی.
۷	وَ قَالَ (عليه السلام) خَالَطُوا النَّاسَ مُخَالَطَةً إِنْ مَتَّمْ مَعَهَا بَكُوا عَلَيْكُمْ وَ إِنْ عَشْتُمْ حَنُوا إِلَيْكُمْ امام عليه السلام (در سود خوشرفتاری با مردم) فرموده است ۱- با مردم چنان آمیزش و رفتار نمائید که اگر در آن حال مردید (در مفارقت و جدائی) بر شما بگریند، و اگر زنده ماندید خواهان معاشرت با شما باشند. وَ أَكْثَرُ مَدَارِسَةِ الْعُلَمَاءِ، وَمُنَاقَشَةِ الْحُكَمَاءِ، فِي تَثْبِيتِ مَا صَلَحَ عَلَيْهِ أَمْرٌ يَلَادُكَ، وَإِقَامِهِ مَا اسْتَقَامَ بِهِ النَّاسُ قَبْلَكَ با دانشمندان، فراوان گفتگو کن، و با حکیمان فراوان بحث کن، که مایه آبادانی و اصلاح شهرها، و برقراری نظم و قانونی است که در گذشته نیز وجود داشت. أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَا يَسْتَعْنِي الرَّجُلُ وَ إِنْ كَانَ ذَا مَالٍ عَنْ [عَشِيرَتِهِ] عَثَرَتِهِ وَ دِفَاعِهِمْ عَنْهُ بِأَيْدِيهِمْ وَ أَلْسِنَتِهِمْ، وَ هُمْ أَعْظَمُ النَّاسِ حَيْطَةً مِنْ وَرَائِهِ وَ أَلَمُهُمْ لِسَعْتِهِ وَ أَعْظَفُهُمْ عَلَيْهِ عِنْدَ نَزَلِهِ إِذَا [إِنْ] نَزَلَتْ بِهِ: ای مردم، آدمی هر چند توانگر بود، از عشیره خویش و دفاع آنان از او، به دست و زبان، بی نیاز نباشد. زیرا عشیره هر کس، بزرگ‌ترین محافظان او هستند که از پشت سر حمایتش می‌کنند و بیش از دیگر مردم، اوضاع پراکنده او را به سامان می‌آورند و چون حادثه‌ای بر او فرود آید از دیگران بدو مهربان‌ترند. وَ أَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ وَ أَصْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ وَ يَدُكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ: عشیره خود را گرامی دار، که ایشان بال‌های تو هستند که به آن می‌پری و اصل و ریشه تواند که بدان باز می‌گردد و دست تو هستند که به آن حمله می‌آوری.	حکمت ۱۰ نامه ۵۳ خطبه ۲۳ نامه ۳۱	- اسلام، دین ارتباط است. ارتباط با مردم، خدا و پیامبران - اهمیت فضای همسایگی و حسن رفتار با همسایه. - ایجاد همجواری مطلوب بین مسکن و مکان‌یابی سکونتگاه در منطقه مؤمنین فامیل - ارتقا و بهبود روابط همسایگی خصوصاً با خویشان - در نظر گرفتن فضای بیرونی برای برقراری ارتباط مناسب با مردم. - روابط اجتماعی بهینه در حیطه همسایگی مسکن و محله‌های شهری خصوصاً با مساجد و مدارس علمی و فرهنگی

ردیف	متن (خطبه، حکمت یا نامه)	منبع	توصیه‌های معمارانه
۸	وَيُلِّ لِسَكَكُمْ الْعَامِرَةَ وَ الدُّورَ الْمَرْخَرَفَةَ الَّتِي لَهَا أَجْنَحَةٌ كَأَجْنَحَةِ النَّسُورِ وَ خَرَاطِيمٌ كَخَرَاطِيمِ الْفَيْلَةِ: وای بر محله‌های آبادتان و <u>خانه‌های آراسته‌تان</u> که چون کرکسان، بال‌ها دارند و ناودانه‌هایشان چون خرطوم فیل... و سَأَل (عليه السلام) عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً، فَقَالَ: هِيَ الْقَنَاعَةُ. از امام عليه السلام (معنی) فرمایش خدای عز و جل: فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً یعنی بنده صالح نیکوکار را زندگانی نیکویی دهیم، را پرسیدند، پس آن حضرت (در تفسیر آن) فرمود: ۱- آن زندگانی نیکو قناعت است (زندگانی با قناعت خوش و نیکو است، و حریص زندگانش تلخ و تنگ است اگر چه بسیار دارا باشد).	خطبه ۱۲۸ حکمت ۲۲۹	- ساختن بنا با معماری که لباس شهرت داشته باشد. - تکاثر به معنای فزون‌طلبی و فخرفروشی به دیگران است و در معماری، به مفهوم اعتبار یافتن خانه است. - منع از ساختمان‌سازی برای تفاخر به دیگران و مذموم دانستن آنها به دلیل غفلت‌زایی. - انتقاد از هدف نامقدس و خروج از اعتدال در ساختمان. - ساخت‌وساز باید براساس نیاز واقعی باشد، نه بیهوده. - ترویج ساختن ساختمان بدون هدف خاص (منع اسراف). - پرهیز از هر نوع خودنمایی و تظاهر و تفاخر و اسراف در خانه‌سازی و رعایت حد اعتدال و حد نیاز ضروری. - ساختمان نباید از روی هوا و هوس و برای فخرفروشی به دیگران باشد.
۹ ۱۰	قَالَ (عليه السلام): لَيْسَ بَلَدٌ بِأَحَقَّ بِكَ مِنْ بَلَدٍ خَيْرُ الْبِلَادِ مَا حَمَلَكَ. امام عليه السلام (درباره جای زندگی) فرموده است: <u>شهری از شهر دیگر بتو سزاوارتر و شایسته‌تر نیست، بهترین شهرها شهری است که تو را به دوش گیرد (اهل آن تو را بخواهند و در زندگی در رفاه و آسایش باشی).</u> وَ اسْكُنْ الْأَمْصَارَ الْعِظَامَ فَإِنَّهَا جَمَاعُ الْمُسْلِمِينَ، وَ اخْذِرْ مَنَازِلَ الْغَفْلَةِ وَ الْجَفَاءِ وَ قَلَّةَ الْأَعْوَانِ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ. وَ اقْصِرْ رَأْيَكَ عَلَى مَا يَعْنيك، وَ إِيَّاكَ وَ مَقَاعِدَ الْأَسْوَاقِ فَإِنَّهَا مَحَاضِرُ الشَّيْطَانِ وَ مَعَارِضُ الْفِتَنِ: در شهرهای بزرگ سکونت‌گیر که محل اجتماع مسلمانان است و از جایی که منزلگاه غفلت و ستم است و طاعت خداوند را یاران اندک است، بپرهیز. (مانند بلاد کفر و ده‌ها) و اندیشه‌ها را به آنچه به کارت آید وادار (در کارهای بیهوده صرف مکن) و بپرهیز از نشستن سر گذر بازارها زیرا آنجا جاهای شیطان و پیش‌آمد فتنه و تباہکاری است (غالباً مردم در این جاها به امور دنیا و کارهای خلاف دین مشغولند، پس تا می‌توان باید از آن دور شد).	حکمت ۴۴۲ نامه ۶۹	- سکونت در فضای قدسی بر سکونت در فضای غیرقدسی برتری دارد. - از مصادیق تقوی در سکونتگاه، جداسازی منطقه مسکونی مومنین از کفار است. - توجه به امنیت معنوی و فرهنگی سکونتگاه. - تقوی در مسکن به صورت رعایت حریم و عدم اشرافیت فضاهای خانه بر هم معنا مییابد. - ذات مسئله سکونت در اسلام، زمینه‌سازی جهت افزایش عزت، قدرت و استقلال گروه مؤمن و انسجام جامعه ایمانی است (یونس، آیه ۸۷). - فضای متقی بهره‌مند از برکات الهی است. - فضای متقی در مسکن اسلامی باید امن از گناه باشد.

ردیف	متن (خطبه، حکمت یا نامه)	منبع	توصیه‌های معمارانه
۱۲	مُقَارَبَةُ النَّاسِ فِي أَخْلَاقِهِمْ، أَمْنٌ مِنْ غَوَائِلِهِمْ. هماهنگی در اخلاق و رسوم مردم، ایمن ماندن از دشمنی و کینه‌های آنها است.	حکمت ۴۰۱	- از مصادیق هماهنگی در رسوم، وحدت جامعه شهری بوسیله وحدت و هماهنگی کالبدی است. - هماهنگی (وحدت) اجتماعی و وحدت کالبدی. - تمرکز و وحدت در توده خانه‌ها (وحدت کارکردی و گونه‌ای در ساخت خانه (تمرکز معنایی و شکلی)). - امت واحده اسلامی، وحدت با جامعه شهری. - اهمیت زندگی اجتماعی و وحدت با امت. - اهمیت حسن سلوک و نیکی رفتار در واحدهای همسایگی. - اهمیت سکونت در شهر. - اهمیت فضای همسایگی و حسن رفتار با همسایه.
۱۴	الْحَجَرُ الْغَصِيبُ فِي الدَّارِ، رَهْنٌ عَلَى خَرَابِهَا. سنگ غصبی که در بنای خانه به کار رفته باشد، گرو ویرانی آن است	حکمت ۲۴۰	- حلال بودن هزینه ساخت و ساز. - غصبی نبودن زمین و مصالح مورد استفاده.
۱۵	تَوَقَّوْا الْبَرْدَ فِي أَوَّلِهِ وَ تَلَقَّوْهُ فِي آخِرِهِ، فَإِنَّهُ يَفْعَلُ فِي الْأَبْدَانِ كَفْعَلِهِ فِي الْأَشْجَارِ، أَوَّلُهُ يَحْرِقُ وَ آخِرُهُ يُورِقُ. در آغاز سرما خود را از آن حفظ کنید و در پایان آن بدان روی نهید زیرا سرما با بدن‌ها همان‌کند که با درختان‌کند. در آغاز می‌لرزاندشان و در پایان، برگشان را می‌رویاند. تَقُّوْا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ وَ بِلَادِهِ إِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّى عَنِ الْبِقَاعِ وَ الْبَهَائِمِ: از خدا نسبت به بندگان و شهرهایش پروا کنید، زیرا دارای مسئولیت هستید حتی نسبت به زمین‌ها و حیوانات.	حکمت ۱۲۸ خطبه ۱۶۷	- مطلوب بودن محیط‌زیست، مکان (شایسته و مناسب). - مسکن مطابق با نیازهای انسان، با آب و هوای خوب. - اهمیت مسکن مطلوب. - نقش اقلیم در مکانیابی خانه اسلامی، قرارگیری خانه در بستر آن است. - طراحی باید براساس موقعیت واقعی زمین باشد. - لازمه سکونت مطلوب و یکی از شروط مسکن اسلامی در آموزه‌های اسلامی، آن است که با محیط طبیعی اطراف خود پیوند داشته باشد.
۱۷	العدل يضع الامور مواضعها عدل هر چیزی را در جای خویش قرار می‌دهد	حکمت ۴۳۷	- مفاهیم قسط و عدل شرط جامعه اسلامی است. - عدل فقط، عدالت اجتماعی و قضایی نیست. - نقش عدل در اساس خلقت عالم و تداوم هستی کائنات. - تعادل در نظام کل و اجزاء خانه. - تعادل در ارتباط متقابل خانه با محیط. - تعادل بین فضاهای خانه. - تعادل بین کالبد خانه و همسایگان.

ردیف	متن (خطبه، حکمت یا نامه)	منبع	توصیه‌های معمارانه
۱۸	اوصیکم بتقوی الله و نظم امرکم. شما را به تقوای الهی و نظم در کارهایتان توصیه می‌کنم	نامه ۴۷	- سازماندهی فضایی مسکن باید نظامدار (منظم و مرتب) باشد. - چینش ساختمان‌ها بر فراز هم باید دارای نظم باشد. - نظم و ترتیب در سازماندهی انتظام فضایی مسکن. - ارتفاع نباید اغتشاش بصری و بی‌نظمی ایجاد کند. - ارتفاع نباید به معنای برتری طلبی (بی‌تقوایی) و آرایش (شهرت) نما باشد.
۱۹	وَ الطَّيِّبُ نُشْرَةً، وَ الْعَسَلُ نُشْرَةً، وَ الرُّكُوبُ نُشْرَةً، وَ النَّظَرُ إِلَى الْخَضِرَةِ نُشْرَةً بوی خوش، بیمار را بهبود بخشد و عسل بیماری را بهبود بخشد و سواری بیماری را بهبود بخشد و <u>نظر به سبزه</u> بیماری را بهبود بخشد.	حکمت ۴۰۰	- از تمایلات طبیعی انسان به آب، سرسبزی، باغ، بوستان و منزل، در جهت گرایش به معنویت استفاده کنیم. - به کارگیری توصیفات بهشتی (سبزه و آب) در خانه برای آرامش و آسایش. - منظر و دید مناسب برای رؤیت آسمان در فضای مسکنی که امکانش وجود دارد. - دیدن نزول آب باران از آسمان برای ساکنین. - صحنه‌پردازی‌های هنری در فضای مسکن مرتبط با مفهوم مسکن و زیبایی فضای مسکن و صحنه‌پردازی طلوع و غروب (ایجاد فضای ذکر).

تحلیل یافته‌ها

پس از شناسایی گزاره‌های دینی و استخراج راهبردهای کالبدی و معماری مسکن از آنها لازم است که راهبردهای طراحی از نظر نحوه استنباط از گزاره‌های دینی با معیارهای چهارگانه (صحت، عمومیت، ارتباط و هماهنگی) مورد تحلیل و بررسی قرار گیرند.

صحت: آیا منبع (مانند خطبه، نامه و حکمت) که نگارنده آن را مبنای استنباط برای دریافت راهبرد فضای کالبدی سکونتگاه و معماری مسکن قرار داده است مورد تأیید است؟ به عنوان مثال، متن خطبه، نامه و یا حکمت استفاده شده مجعول و مشکوک نباشد و از منبع نهج‌البلاغه باشد.

عمومیت: آیا راهبردهای کالبدی و معماری مسکن استنباط شده از متن نهج‌البلاغه قابل تعمیم (در همه زمان‌ها و مکان‌ها) است و یا مقید است و فقط می‌توان آن را در شرایط خاص درست دانست؟

ارتباط: آیا میان گزاره دینی مبنا قرار گرفته شده و راهبرد کالبدی و معماری مسکن استخراج شده از آن، قرابت و نزدیکی موضوعی وجود دارد؟

هماهنگی: آیا راهبردهای کالبدی و معماری مسکن استنباط شده از نهج‌البلاغه، با اصول و آموزه‌های دین اسلام هم‌خوانی و متابعت دارد؟

جدول ۵. تطبیق گزاره‌های دینی با معیارهای چهارگانه (صحت، عمومیت، ارتباط و هماهنگی)

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	استنباط راهبردهای معماری مسکن از متن نهج البلاغه
۱	در این خانه <u>همان‌نوازی</u> کن تا در آخرت نیز چنین خانه <u>وسیع</u> داشته باشی (خطبه ۲۰۹).	- اهمیت حقوق مهمان	اختصاص دادن فضایی در خانه برای آسایش مهمان با رعایت محرمیت به عنوان یکی از حقوق افراد است.
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*
۲	پیش از گرفتن منزل در باره همسایه‌ها جست‌وجو و تحقیق کن (نامه ۳۱) از خوش‌همسایگی احوال پرسى از همسایه است (خطبه ۱۲) حق جوار در اسلام به قدری اهمیت دارد که در وصیت معروف امیرمؤمنان (علیه‌الصلاة والسلام) آمده است: خدا را خدا را!! در باره همسایگان خود، خوش‌رفتاری کنید (نامه ۴۷). <u>برهیزکاران همسایگان را آزار ندهند</u> (خطبه ۱۹۳).	- تأکید بر حقوق همسایگان	- اهمیت فضای همسایگی و حسن رفتار با همسایه. - روابط اجتماعی بهینه در حیطه همسایگی مسکن و محله‌های شهری.
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*
۳	با زنان در هر شرایطی <u>مدارا</u> کنید و با آنان خوش‌گفتار و <u>نیک‌سخن</u> باشید تا ایشان هم خوش‌کردار و نیک‌رفتار شوند (نامه ۱۴).	- توجه به حقوق زن	- فراهم نمودن فضاها متناسب با نیاز زنان در خانه. - ایجاد اتاق مجزا برای زنان خانه با محرمیت کامل - توجه به سکینه و آرامش زن در مسکن
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*
۴	... أَنْ تُخَالِطَ أَبْيَاتَهُمْ... و به خانه‌هایشان داخل مشو... (نامه ۲۵). در پرده حجاب نگاهشان دار، تا نامحرمان را ننگرند، زیرا که سخت‌گیری در پوشش، عامل سلامت و استواری آنان است. آنان (زنان) را در حجاب در پوشان تا از چشم زخم پلھوسان برهند؛ زیرا دوام امنیت و سلامت زن به پوشش و عفاف اوست (نامه ۳۱). آن کس که لباس حیا بپوشد، کسی عیب او را نبیند (حکمت ۲۲۳). نامه ۳۱ امام علی (علیه السلام): رعایت پوشش زنان را عامل سلامت و استواری آنان می‌داند:	- حفظ حریم خصوصی	- داشتن حریم برای مسکن. - مصون بودن فضاهای مسکن از نگاه نامحرمان. - تفکیک عرصه خصوصی از عمومی.
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*
۵	امام علیه‌السلام (در باره حق پدر و فرزند بر یکدیگر) فرموده است: ... و او را با ادب و آراسته بار آورد، و قرآن را به او بیاموزد (حکمت ۳۹۱).	- ضرورت حقوق فرزندان	- مجزا بودن فضای خواب والدین از فرزندان. - مجزا بودن اتاق خواب فرزندان از همدیگر. - داشتن حریم برای فضاهای تفکیک‌شده داخلی. - زمینه‌سازی محیط خانه برای پاکدامنی، تربیت و آموختن آداب اسلامی. - آسایش و راحتی در فضاهای داخلی مسکن.
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*
۶	- با مردم چنان آمیزش و رفتار نمایند که اگر در آن حال مردید (در مفارقت و جدائی) بر شما بگریند، و اگر زنده ماندید خواهان معاشرت با شما باشند (حکمت ۱۰). - با دانشمندان، فراوان گفت‌وگو کن، و با حکیمان فراوان بحث کن، که مایه آبادانی و اصلاح شهرها، و برقراری نظم و قانونی است که در گذشته نیز وجود داشت (نامه ۵۳). عشیره هرکس، بزرگ‌ترین محافظان او هستند... (خطبه ۲۳). عشیره خود را گرامی دار، که ایشان بال‌های تو هستند که به آن می‌پری و اصل و ریشه تواند که بدان باز می‌گردد و دست تو هستند که به آن حمله می‌آوری (نامه ۳۱).	- اهمیت ارتباط مؤمنین با یکدیگر (حسن همجواری)	- ایجاد همجواری مطلوب بین مسکن و مکان یابی سکونتگاه در منطقه مؤمنین فامیل - ارتقا و بهبود روابط همسایگی خصوصاً با خویشان - روابط اجتماعی بهینه در حیطه همسایگی مسکن و محله‌های شهری خصوصاً با مساجد و مدارس علمی و فرهنگی - در نظر گرفتن فضای بیرونی برای برقراری ارتباط مناسب با مردم.
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*
۷	وای بر محله‌های آبادتان و خانه‌های آراسته‌تان که چون کرکسان، بال‌ها دارند و ناودان‌هایشان چون خرطوم فیل... (خطبه ۱۲۸). فَلْتَحْيِيَنَّ حَيَاةَ طَيْبَةٍ یعنی بنده صالح نیکوکار را زندگانی نیکوئی دهیم، را پرسیدند، پس آن حضرت (در تفسیر آن) فرمود: آن زندگانی نیکو قناعت است (حکمت ۲۲۹).	- تأکید به قناعت	- نساختن بنا با معماری که لباس شهرت داشته باشد. - نکاثر به معنای فزون‌طلبی و فخرفروشی به دیگران است و در معماری، به مفهوم اعتبار یافتن خانه است. - منع از ساختمان‌سازی برای تفاخر به دیگران و مذموم دانستن آنها به دلیل غفلت‌زایی. - پرهیز از هر نوع خودنمایی و تظاهر و تفاخر و اسراف در خانه‌سازی و رعایت حد اعتدال و حد نیاز ضروری.
		صحت	همه‌انگی
		عمومیت	ارتباط
		*	*

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	استنباط راهبردهای معماری مسکن از متن نهج البلاغه
۸	شهری از شهر دیگر به تو سزاوارتر و شایسته تر نیست، بهترین شهرها شهری است که تو را به دوش گیرد (اهل آن تو را بخواهند و در زندگی در رفاه و آسایش باشی) (حکمت ۴۴۲). در شهرهای بزرگ سکونت گیر که محل اجتماع مسلمانان است و از جایی که منزلگاه غفلت و ستم است و طاعت خداوند را یاران اندک است، پرهیز، (مانند بلاد کفر و دهها) و اندیشه ات را به آنچه به کارت (نامه ۶۹).	- اهمیت مکان- یابی سکونتگاه	- ذات مسئله سکونت در اسلام، زمینه سازی جهت افزایش عزت، قدرت و استقلال گروه مؤمن و انسجام جامعه ایمانی است (یونس، آیه ۸۷). - سکونت در فضای قدسی بر سکونت در فضای غیرقدسی برتری دارد. - اهمیت سکونت در شهر. - از مصادیق تقوی در سکونتگاه، جداسازی منطقه مسکونی مؤمنین از کفار است. - توجه به امنیت معنوی و فرهنگی سکونتگاه. - تقوی در مسکن به صورت رعایت حریم و عدم اشرافیت فضاهای خانه بر هم معنا می یابد. - فضای متقی بهره مند از برکات الهی است. - فضای متقی در مسکن اسلامی باید امن از گناه باشد.
			صحت عمومیت ارتباط هماهنگی
			* * * *
۹	هماهنگی در اخلاق و رسوم مردم، ایمن ماندن از دشمنی و کینه های آنها است (حکمت ۴۰۱).	- تاکید به وحدت و هماهنگی	- اهمیت زندگی اجتماعی و وحدت با امت (وحدت با جامعه شهری). - هماهنگی (وحدت) اجتماعی و وحدت کالبدی. - لزوم ارتباط عناصر شهری و سازمان فضایی (خانه ها) شهر به صورتی که منجر به افزایش وحدت و ارتباطات اجتماعی شود. - تمرکز و وحدت در توده خانه ها (وحدت کارکردی و گونه ای در ساخت خانه (تمرکز معنایی و شکلی))
			صحت عمومیت ارتباط هماهنگی
			* * * *
۱۰	- سنگ غصبی که در بنای خانه به کار رفته باشد، گرو ویرانی آن است (حکمت ۲۴۰).	حقوق ساخت و ساز	- حلال بودن هزینه ساخت و ساز. - غصبی نبودن زمین و مصالح مورد استفاده.
			صحت عمومیت ارتباط هماهنگی
			* * * *
۱۱	در آغاز سرما خود را از آن حفظ کنی و در پایان آن بدان روی نهید زیرا سرما با بدن ها همان کند که با درختان کند. در آغاز می لرزاندشان و در پایان، برگشان را می رویاند (حکمت ۱۲۸). از خدا نسبت به بندگان و شهرهایش پروا کنی، زیرا دارای مسئولیت هستی حتی نسبت به زمین ها و حیوانات (خطبه ۱۶۷).	ضرورت توجه به مسایل اقلیمی	- مطلوب بودن محیط زیست، مکان (شایسته و مناسب). - مسکن مطابق با نیازهای انسان، با آب و هوای خوب. - اهمیت مسکن مطلوب. - نقش اقلیم در مکان یابی خانه اسلامی، قرارگیری خانه در بستر آن است. - طراحی باید براساس موقعیت واقعی زمین باشد. - لازمه سکونت مطلوب و یکی از شروط مسکن اسلامی در آموزه های اسلامی، آن است که با محیط طبیعی اطراف خود پیوند داشته باشد.
			صحت عمومیت ارتباط هماهنگی
			* * * *
۱۲	- عدل هر چیزی را در جای خویش قرار می دهد (حکمت ۴۳۷).	اهمیت تعادل	- مفاهیم قسط و عدل شرط جامعه اسلامی است. - عدل فقط، عدالت اجتماعی و قضایی نیست. - نقش عدل در اساس خلقت عالم و تداوم هستی کائنات. - تعادل در نظام کل و اجزاء خانه - تعادل در ارتباط متقابل خانه با محیط. - تعادل بین فضاهای خانه. - تعادل بین کالبد خانه و همسایگان.
			صحت عمومیت ارتباط هماهنگی
			* * * *
۱۳	- شما را به تقوای الهی و نظم در کارهای تان توصیه میکنم (نامه ۴۷).	- تاکید به نظم	- سازماندهی فضایی مسکن باید نظامدار (منظم و مرتب) باشد. - چینش ساختمان ها بر فراز هم باید دارای نظم باشد. - نظم و ترتیب در سازماندهی انتظام فضایی مسکن. - ارتفاع نباید اغتشاش بصری و بی نظمی ایجاد کند. - ارتفاع نباید به معنای برتری طلبی (بی تقوایی) و آرایش (شهرت) نما باشد.
			صحت عمومیت ارتباط هماهنگی
			* * * *

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	استنباط راهبردهای معماری مسکن از متن نهج البلاغه
۱۴	بوی خوش، بیمار را بهبود بخشد و غسل بیماری را بهبود بخشد و سواری بیماری را بهبود بخشد و <u>نظر</u> به سبزه بیماری را بهبود بخشد.	- توصیه به بهره‌گیری از عناصر طبیعت	- از تمایلات طبیعی انسان به آب، سرسبزی، باغ، بوستان و منزل، در جهت گرایش به معنویت استفاده شود. - به‌کارگیری توصیفات بهشتی (سبزه و آب) در خانه برای آرامش و آسایش. - منظر و دید مناسب برای رؤیت آسمان در فضای مسکنی که امکانش وجود دارد. - دیدن نزول آب باران از آسمان برای ساکنین. - صحنه‌پردازی‌های هنری در فضای مسکن مرتبط با مفهوم مسکن و زیبایی فضای مسکن و صحنه‌پردازی طلوع و غروب (ایجاد فضای ذکر).
			صحت
			عمومیت
			ارتباط
			هماهنگی
			*

به اهمیت و سفارش به همسایه و روابط همسایگی در فضای شهری است. این تأکیدها توجه افزون‌تر متولیان امور شهری را به این مقوله می‌طلبند. از سوی دیگر، نه فقط مباحث مربوط به این حوزه- که باید بیشترین توجه حطیه شهری را به خود معطوف نماید بلکه در تمامی موارد ذکر شده دیگر الزامی است راهبردهایی تدوین گردد.

با توجه به موارد احصاشده و با در نظر گرفتن امتیاز یکسان برای آنها، اهمیت مباحث مطرح شده و مرتبط با فضای سکونتگاه و معماری مسکن براساس فراوانی و تکرار برخی از عناوین گاه در یک حدیث و یا بیشتر و گاه به تناوب در احادیث مرتبط ذکر شده است. با بررسی‌های به‌عمل آمده بالاترین میزان توجه به مباحث شهری و حوزه معماری مسکن در کلام امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه مربوط

جدول ۶. تحلیل نقاط قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای اجرایی شدن مباحث سکونتگاه و معماری مسکن مبتنی بر گفتار حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام)

نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
۱- توجه به توصیه‌های اسلامی در فضای شهری ۲- وجود رشته‌های شهرسازی و معماری اسلامی در مقطع تحصیلات تکمیلی دکتری برای پرورش نیروهای انسانی متخصص مرتبط ۳- وجود ستاد معماری و شهرسازی در حوزه علمیه ۴- وجود توانایی‌های قوی مذهبی فرهنگی جامعه ۵- ارتقاء توجه تصمیم‌سازان (مسئولین مرتبط) به این حوزه	۱- عدم قوانین مرتبط ۲- ضعف پژوهش‌های مرتبط با اندیشه اسلامی در حوزه‌های شهری ۳- عدم استفاده صحیح از زیر ساخت‌های رسمی و غیررسمی برای انتقال مبانی و مفاهیم لازم و توجه به منافع کوتاه مدت اقتصادی ۴- عدم فهم صحیح از کاربرد و کاربست مفاهیم اسلامی در حیطه شهرسازی و معماری	۱- وجود صاحب‌نظران متخصص در مباحث معماری و شهرسازی اسلامی ۲- وجود ستادها و تشکلهای دانشگاهی و حوزوی در زمینه معماری و شهرسازی ۳- قاطعیت آرا برای تدوین و تصویب قوانین براساس معارف اسلامی در حوزه معماری و شهرسازی اسلامی	۱- پیوند سطحی حوزه‌های پژوهش‌های معماری و شهرسازی با معارف اسلامی ۲- حاکمیت تفکر لیبرال و نفی معارف اسلامی ۳- عدم درک و تفاهم مشترک در بخشهای مختلف شهری ۴- عدم هدف آموزشی مشترک در زمینه معارف اسلامی مرتبط حوزه‌های شهری

نتیجه‌گیری

با مطالعه و بررسی سخنان گوهر بار امام علی (علیه السلام) در کتاب نهج البلاغه چهارده مورد از (نامه‌ها، حکمت‌ها و خطبه‌ها) مرتبط با فضای شهری و معماری

مسکن تشخیص داده شد و بر این اساس چهارده اصل اساسی به‌عنوان عوامل مؤثر بر فضای شهری و معماری مسکن استخراج شد که در جدول شماره هفت ارائه گردیده است.

جدول ۷. اصول (راهبردها و راهکارهای مطلوب) مؤثر بر فضای شهری و معماری مسکن

حق مهمان	- ارج نهادن به مقام مهمان به عنوان یکی از اساسی ترین اصول اخلاقی در اسلام است. - اختصاص دادن فضایی در خانه برای آسایش مهمان به عنوان یکی از حقوق افراد است.
حق همسایگی	- رعایت حق شفعه، (حقوق همسایگی). - در راستای مرایطه با همسایه، سامانه اسلام، رعایت اعتماد و پیوستگی اجتماعی به همراه مرزبندی و حریم است. - در ساخت خانه کرامت همسایه اهمیت دارد. - عدم فخر فروشی به همسایه و حق شفعه (حق تقدم خرید) از اصول اساسی همجواری همسایگی در نظر اسلام است. - اهمیت فضای همسایگی و حسن رفتار با همسایه - اجتناب از اذیت و مزاحمت های همجواری واحدهای همسایگی و فضاهای حرکتی. - پرهیز از اشراف متقابل سکونتگاه ها با ایجاد سلسله مراتب و ..
حق زن	- فراهم نمودن فضاها متناسب با نیاز زنان در خانه. - ایجاد اتاق مجزا برای زنان خانه. - طراحی داخلی اتاق زنان با سلیقه بانوی خانه. - اهمیت تأمین مسکن مناسب. - فضاهای مسکن متناسب با نیازهای زن و شوهر. - توجه به سکینه آرامش زن در مسکن.
حریم	- مصون بودن فضاهای مسکن از نگاه نامحرمان. - آرامش بخشی مسکن. - داشتن فضای مناسب در ابتدای ورود به مسکن - رعایت حریم به وسیله سلسله مراتب و عرصه بندی فضاهای داخلی و خارجی و سازماندهی منطقی آنها
حق فرزندان	- انتظام فضایی دین مدار و شریعت محور به وسیله سلسله مراتب - مجزا بودن فضای خواب والدین از فرزندان. - مجزا بودن اتاق خواب فرزندان از همدیگر. - داشتن حریم برای فضاهای تفکیک شده داخلی. - زمینه سازی محیط خانه برای پاکدامنی، تربیت و آموختن آداب اسلامی - آسایش و راحتی در فضاهای داخلی مسکن.
حسن همجواری	- ایجاد همجواری مطلوب بین مساکن. - ارتقا و بهبود روابط همسایگی. - در نظر گرفتن فضای بیرونی برای برقراری ارتباط مناسب با مردم.
قناعت	- نساختن بنا با معماری که لباس شهرت داشته باشد. - تکاثر به معنای فزون طلبی و فخر فروشی به دیگران است و در معماری، به مفهوم اعتبار یافتن خانه است. - منع از ساختمان سازی برای تفاخر به دیگران و مذموم دانستن آنها به دلیل غفلت زایی. - پرهیز از هر نوع خودنمایی و تظاهر و تفاخر و اسراف در خانه سازی و رعایت حد اعتدال و حد نیاز ضروری.
مکان یابی مسکن	- فراهم نمودن آرامش و امنیت (فرهنگی، روحی، اجتماعی، سیاسی و...) با مکان یابی مسکن در اماکن اسلامی - انتظام فضایی شریعت محور و دین مدار - جهت گیری مشترک کالبدی در جهت قبله و همساز با اقلیم - مرکزیت دینی در مسکن و بافت - جداسازی مسکن مسلمان از غیر مسلمان - وجود فضاهای جمعی برای تعاملات مؤمنین
وحدت و هماهنگی	- بافت فشرده و مترکم (تجمیع سکونتگاه و کاربر). - کاربرد الگوهای درون گرا (ایجاد مرکزیت و وحدت در مسکن به وسیله حیاط مرکزی). - وحدت کارکردی در کالبد مسکن - بافت و شکل متمرکز - هارمونی و وحدت بدنه ها و نماها با هندسه فضاهای حرکتی - جهت گیری مشترک کالبدی - تمرکز معنایی و شکلی (عدم ایجاد پراکندگی گونه ها) - خلق هندسه زیبا که تداعی سیر از کثرت و تنوع را به مرکزیت و وحدت تداوم می بخشد.

حقوق ساخت و ساز	- حلال بودن هزینه ساخت و ساز. - غصبی نبودن زمین و مصالح مورد استفاده.
اقلیم	- تأمین آسایش افراد با مکان‌یابی و ساخت مسکن در منطقه‌ای خوش آب و هوا. - محل سکونت پاکیزه و حاصلخیز به‌عنوان بلد طیبه و نعمت الهی. - توجه به جهت‌گیری در نحوه استقرار - بهره‌گیری از نور طبیعی به‌وسیله رواقها، بازشوها، مشبک‌ها و.. - جهت‌گیری مناسب معابر و روزن‌ها برای بهره‌مندی از باد معتدل - سودمندی از نور مناسب طبیعی جهت نمادپردازی برای هدایت‌کننده و زینت‌بخش فضاها - تنوع در بافت
تعادل	- تعادل در نظام کل و اجزاء. - تعادل در ارتباط متقابل با محیط. - تعادل بین فضاها و خانه. - تعادل بین خانه و همسایگان. - تعادل بین خانه و محیط طبیعی.
نظم	- بعد سوم هندسه در معماری بنا، ارتفاع است. - ارتفاع نباید اغتشاش بصری و بی‌نظمی ایجاد کند. - ارتفاع نباید به‌معنای برتری طلبی و آرایش نما باشد. - سازمان‌دهی باید نظام‌دار باشد. - چینش ساختمان‌ها بر فراز هم باید دارای نظم باشد. - نظم و ترتیب در سازماندهی انتظام فضایی مسکن. - دقت در ترتیب فضای مسکن.
بهره‌گیری از طبیعت	- طراحی فضاها و بدنه‌های سبز در بنا - در نظرگیری وسعت مناسب برای مسکن جهت پیوند با طبیعت و همجواری با عناصرش (آب، سبزه، درخت و...)

منابع

بمانیان، محمدرضا و فرزانه علی محمدی
و سحر ارجمندی (۱۳۹۱) بررسی اصول
زیبایی‌شناسی در معماری خانه‌های سنتی ایرانی
(نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر قزوین)،
اولین همایش ملی اندیشه‌ها و فناوری‌های نو
در معماری، تبریز-ایران. Doi: 10.22034/
JGEOQ.2022.306779.3326

پاکشیر، عبدالرضا و سپیده برزگر (۱۳۹۸) مبانی
احقاق حقوق شهروندی در نهج البلاغه، پنجمین
کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی، تهران.
حاجی یوسفی، محمد (۱۳۸۸) میان‌رشته‌گی در
علوم سیاسی در دانشگاه‌های کانادا: مفهوم
و اجراء، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در
علوم انسانی، شماره ۲. Doi: https://doi.
org/10.7508/isih.2009.02.003

راپاپورت، ایموس (۱۳۸۲) خاستگاه‌های فرهنگ
معماری، مترجم صدف آکرسول، افراد
بانک، فصلنامه فرهنگستان هنر. https://
www.noormags.ir/view/fa/
articlepage/582872

اخوت، هانیه (۱۳۹۰) بازشناسی مفاهیم معنوی
سکونت در مسکن سنتی اقلیم کویری،
فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی،
صص ۹۵-۱۰۲. https://www.noormags.
ir/view/en/articlepage/1019758

امین‌پور، احمد و رامین مدنی و حامد حیاتی
(۱۳۹۴) بازشناسی مفاهیم مسکن و سکونت
براساس آموزه‌های اسلامی، فصلنامه
مدیریت شهری، شماره ۴۰، صص ۴۷-۶۰.
https://sid.ir/paper/92166/fa

امین‌پور، احمد و رامین مدنی و حامد حیاتی (۱۳۹۶)
بررسی چگونگی تجلی آموزه‌های اسلامی در
کالبد مسکن سنتی، نمونه موردی: اقلیم گرم و
خشک ایران، فصلنامه مدیریت شهری، شماره
۴۸. https://www.sid.ir/paper/92301/fa.

براتی، ناصر (۱۳۸۲) بازشناسی مفهوم خانه در زبان
فارسی و فرهنگ ایران، مجله خیال، شماره ۸.
https://www.sid.ir/paper/451257/fa

ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۰) سطح‌بندی شهر در کلام پیامبر اسلام (ص)، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال اول، شماره سوم، صص ۵۵-۴۷. <https://www.sid.ir/paper/177337/fa>

شولتز، کریستیان نوربرک (۱۳۵۳) هستی، فضا و معماری، انتشارات کتاب فروشی تهران، تهران.

فرامرزی قراملکی، احد (۱۳۸۵) روش‌شناسی مطالعات دینی (تحریری نو)، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد مقدس. <https://noorlib.ir/book/view/61654>

قرآن کریم (۱۳۸۷)، مؤسسه الهادی، مرکز چاپ و نشر قرآن کریم.

کلاتری خلیل‌آباد، حسین و سیداحمد صالحی و قهرمان رستمی (۱۳۸۹) نقش تاریخی وقف در شکل‌گیری شهر اسلامی (مطالعه موردی شهر اصفهان)، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، شماره اول، صص ۳۳-۴۳. <https://www.sid.ir/paper/177346/fa>

کوپر، کلیر (۱۳۷۹) خانه همچون نمادی از خود، کتاب مبانی فلسفی و روان‌شناختی اداراک فضا. ترجمه آرامش ارباب جلفایی، تهران، خاک.

گیفورد، رابرت (۱۳۷۷) روان‌شناسی محیط‌های مسکونی، مترجم وحید قبادیان، معماری و

فرهنگ، شماره ۲ و ۳. <https://www.sid.ir/paper/449601/fa>

موسوی سیدرضی، محمدبن حسن (۱۴۱۴ق) نهج‌البلاغه، تصحیح عزیزالله عطاردی، مؤسسه نهج‌البلاغه، قم.

نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۷) صفات شهر اسلامی در متون اسلامی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۵ و ۴، صص ۴۷-۶۱.

<https://www.sid.ir/paper/427329/fa>

نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۹) ملاحظات فرهنگی در شکل‌دهی به نماهای شهری با تکیه بر ساختار نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی، نشریه علمی و پژوهشی هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، صص ۶۱-۷۴. <https://www.sid.ir/paper/154732/fa>

نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۰) تدوین مبانی مسکن معاصر براساس جهان‌بینی اسلامی، مقاله ۳۳۳۹، صص ۳۲۱۳-۳۲۳۱.

هاشمی‌رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۴) فرهنگ قرآن کلید راه‌یابی به موضوعات و مفاهیم قرآن کریم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

هایدگر، مارتین (۱۳۸۱) شعر، زبان و اندیشه رهایی، (انسان شاعرانه سکنی می‌کند)، مترجم، عباس منوچهری، تهران، مولی.